

Održivi razvoj: jedini izlaz za čovječanstvo

Krešimir CEROVAC

Sažetak

Osnovu ovoga rada čini razmatranje koje upućuje na nužnost ostvarivanja takozvanog »održivog (gospodarskog) razvoja«, novoga koncepta koji je nastao posljednjih godina kao odgovor na izazove koje uzrokuju mnoge negativnosti postojećeg tipa razvoja. Ostvarivanje koncepta održivog razvoja zahtijeva određene korjenite društvene promjene, a navještaj rata ideologiji stalnog rasta ne znači i protivljenje ljudskom napretku. Najveći izazov našeg vremena je u pronalaženju praktičnog načina življenja u sadašnjosti koje neće istodobno ugroziti i budućnost.

Mnogi napadaju modernu tehnologiju kao uzrok mnogih zalâ u svijetu. Međutim činjenica je da je duhovno-moralni razvoj čovjeka zaostajao ne sustižući razvoj tehnoloških moći i mogućnosti. Stoga je manjak etične svijesti temeljni problem današnjeg svijeta. Nije potreban nikakav novi etični kodeks da bi se čovječanstvo učinkovito prilagodilo tehnološkom potencijalu. Sve se treba temeljiti na etici stvaralačke slobode i vjernosti s jasnim predodžbama o ciljevima i vrijednostima. U radu se iznose mišljenja društvenog nauka Crkve, to jest papinske enciklike kao potvrda iznesenih sudova.

Kao uvod u razmišljanje o zađanoj temi može poslužiti slijedeći citat:

»Danas, svako ljudsko biće traži ne samo svoj kruh – koji u svojoj jednostavnosti simbolizira hranu čovjeka kamenog doba – nego također i svoj dio čelika, bakra i pamuka; svoj dio električne energije, nafte i radijuma; svoj dio otkrića, filma i međunarodnih vijesti. Jednostavno polje, bez obzira kakve je veličine nije više dovoljno: sada trebamo cijelu planetu da bismo nahranili (zadovoljili) naš rod.«¹

Ovu duboko sadržajnu misao izrekao je veliki mislilac, isusovac Teilhard de Chardin, a može se iskoristiti za objašnjenje cijelog egzistencijalnog razvoja čovječanstva danas. Osim toga, potiče ta misao i na mnoga druga pitanja. Gotovo sve što danas čovječanstvo doživljava kao problem, koji tek treba riješiti, temelji se na prethodno izrečenoj tvrdnji. Što se više ljudski rod identificira s raširenom postavkom da je poželjno i dobro željeti svijet koji mu se otvara u svim svojim mogućnostima, to se istodobno sve nedvosmislenije nalazi suprotstavljen novoj, prethodno potpuno neočekivanoj, odgovornosti. Kako će budući svijet stvarno izgledati, ovisi

1 Teilhard de Chardin, *Mankind in the Cosmos*, Munich, 1959, str. 238.

u prvom redu o gospodarskim uvjetima za koje će se čovječanstvo oprijediti.² Pitanje zakonitosti Novog doba svodi se zapravo na pitanje etičnog strukturiranja njegove ekonomije, jer je ona tijekom povijesti mnogo puta postavila ljudsku egzistenciju na potpuno nove odnose.

Konvencionalna ekonomija je danas u stanju očite poremećenosti: nemišljena je stvarnost ili visoka stopa nezaposlenosti³ ili pak visok stupanj inflacije, a često se javljaju i obje nevolje istodobno.⁴ Usporeni rast razvijenih gospodarstava ima svoj snažan odraz na zemlje u razvoju. Po mišljenju nekih ekonomista suvremena ekonomija neće ni uspjeti riješiti nagonilane probleme jer odlazi pomalo u svijet iluzija.⁵ Glavna je iluzija ta, prema sve učestalijim istupanjima tih stručnjaka, da je usporeni rast gospodarstva samo privremen, tj. da svijet trenutno prolazi samo kroz prijelazne i otklonive teškoće.⁶ Dalje proizlazi iluzija konvencionalne ekonomije je također i u tome što se vjeruje da je stalan rast odgovor na sve gospodarske probleme. Iluzija je i shvaćanje da se ne može pojaviti problem oskudice, te da će uvijek postojati neograničena supstitucija, tj. da čovječanstvu neće nikada ponestati neki bitni proizvod ili sirovina. Zbog svega toga sadašnje vrijeme odlikuje se nesavjesnim i bezobzirnim odnosom čovjeka prema prirodi i prirodnim resursima. Ekonomski rast stvorio je gotovo neizdrživ pritisak na prirodni okoliš.⁷ Ali ideologija stalnog rasta⁸ ne stoji u pozadini samo ekološke, već i mnogih političkih i društvenih kriza u svijetu.⁹ Način kako se danas mjeri gospodarski rast jest znak beznadne kulturne nerazvijenosti, gubitak središta. Može se slobodno kazati da je takva ideologija značajno pridonijela i »dekristijanizaciji što se

- 2 Peter L. Berger, *The uncertain triumph of democratic capitalism*, Journal of Democracy, No 3, July 1992, str. 15.
- 3 Samo u Južnoj Aziji raste svakog tjedna potencijal radne snage otprilike 350.000 ljudi (vidjeti: Ante Kusić, *Nemesis Antropocosmica*, Crkva u svijetu, 3/1989, str. 205).
- 4 Nezaposlenost i inflacija su prema ekonomskoj teoriji u negativnoj korelaciji. To je tzv. »trade-off«⁸ odnos: veća količina jednoga općenito je povezana s manjom količinom drugoga. Međutim uočuje se danas sve više pojava istovremenog rasta i inflacije i nezaposlenosti. To pokazuje da mnoge postavke konvencionalne ekonomije nisu dobre.
- 5 F.E. Trainer, *Environmental significance of development theory*, Ecological Economics, 2/1990, str. 277.
- 6 John M. Gowdy, *Bioeconomics and post Keynesian economics: a search for common ground*, Ecological Economics, 3/1991, str. 77.
- 7 Prirodni okoliš osigurava tri osnovne funkcije čovječanstvu. Ponajprije on je izvor sirovina i materijala koji podržavaju čovjekovu djelatnost. Dalje okoliš služi kao »usisavač«⁸ koji apsorbira i reciklira otpadne produkte ekonomske djelatnosti. Napokon okoliš osigurava nezamjenjive životne zaštitne funkcije kao što je to npr. stratosferski ozonski sloj koji štiti Zemlju od ultravioletnog zračenja.
- 8 U ekonomskoj politici, u mas-medijima i u literaturi povećanje u proizvodnji mjereno kao nacionalni dohodak naziva se ekonomski rast i identificira se s povećanjem blagostanja i shvaća kao indikator gospodarskog uspjeha.
- 9 Bernhard Häring, *Kristov zakon* (III. svezak), str. 304, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986.

nadvija nad cijelim narodima i zajednicama koji su nekoć bili bogati vjekom i kršćanskim životom«. ¹⁰ Proizvodnja materijalnih dobara razmjerno smanjuje rezerve neobnovljivih prirodnih resursa i prekida važne veze između pojedinih komponenti biosfere, razarajući tako njezin samoodržavajući sustav. ¹¹ Samo u prošlih 20 godina svijet je, npr., izgubio gotovo 500 milijuna akri šuma, uglavnom, ali ne potpuno, u tropskim krajevima. ¹² Sve to se objašnjava i opravdava brzim tehnološkim i industrijskim razvojem koji su omogućili napredak društva i izlazak iz zaostalosti.

Unatoč višegodišnjim mnogobrojnim nastojanjima da se spriječi uništavanje i zagađivanje okoline ono je danas još uvijek u besprimjermom iznosu prisutno u svijetu. To je, kao što kaže Papa, »opako razaranje dobara nužnih za jednostavno ljudski život«. ¹³ Trendovi zagađivanja od drugoga svjetskog rata išli su u dva osnovna smjera: prvo, prema golemoj emisiji određenih plinova i čestica zbog iskorištavanja fosilnih goriva (nafta, plin i ugljen), a koje sada značajno mijenjaju prirodni sustav u općenitom pogledu ¹⁴ i, drugo, prema stalnom rastu ispuštanja golemog broja pesticida i umjetnih gnojiva, te općenito raznih toksičnih tvari u industriji. Imaju pravo oni koji tvrde da je glavnim razlogom takvog odnosa čovjeka prema prirodi siromaštvo etičnih normi, ili, bolje rečeno, zanemarivanje tih normi u čovjeka. ¹⁵ Za sve prethodno rečeno potvrda se može naći i u više enciklika pape Ivana Pavla II. ¹⁶

Privlačnost ideje stalnog gospodarskog rasta je očita. U tom slučaju bogati, tj. razvijene zemlje ne trebaju toliko brinuti o svojoj velikodušnosti prema siromašnima. Siromašni će ipak dobiti svoj dio neprestano rastućeg ekonomskog kolača. Ako pak ne postoji rast, siromašni mogu do-

10 Ivan Pavao II. u enciklici »Veritatis splendor« (106).

11 Mirko Matić, *Energija i ekonomija*, Školska knjiga, Zagreb, 1993.

12 K. Berlin, J.M. Lang, *Trade and Environment*, The Washington Quarterly, 16/1993, str. 36.

13 Ivan Pavao II. u enciklici »Veritatis splendor«, br. 84.

14 Tri su osnovne i zabrinjavajuće pojave koje se pojavljuju: porast globalnog zagrijavanja (tzv. »efekt staklenika«), »kisele kiše« i smanjenje ozonskog omotača oko Zemlje. Efekt staklenika, koji prirodno postoji na Zemlji i koji tako omogućuje život na njoj, sada zbog pojačanog učinka pomalo podiže prosječnu temperaturu na Zemlji, što uzrokuje mnoge opasnosti. Pojačanom i neželjenom učinku pridonose mnogi plinovi koji nastaju sagorijevanjem fosilnih goriva (ugljični dioksid (CO₂), metan(CH₄), dušični oksid (N₂O) itd.). »Kisele kiše« su posljedica pojave sumpornog oksida (SO₂) i dušičnih spojeva (NO_x), a drastično uništavaju šume i jezera. Smanjenju ozonskog omotača najviše pridonosi uporaba tzv. klorofluorovodika (CFC) koji se koriste u rashladnim uređajima i u nekim sprejevima.

15 Mirko Matić, *Energija i ekonomija*, nav. dj., str. 158.

16 Npr. Ivan Pavao II. govori: »Čovjek zahvaćen željom da posjeduje i da uživa više nego da bude i da raste, konzumira pretjerano i neuredno zalihe zemlje i svog vlastitog života. U korijenu besmislena razaranja prirodnog okoliša počiva antropološka zabluda, na žalost vrlo raširena u naše doba« – Centesimus annus br. 37.

biti svoj dio samo od bogatih, ali, na žalost, mnogi se teško odriču svog velikog bogatstva.

Protiv optimizma o mogućnosti olakog izlaska iz današnje sveukupne krize upozoruje i činjenica da, npr., nijedno oživljavanje privrede u SAD i razvijenom svijetu nije bilo do sada praćeno i oživljavanjem ekonomija u nerazvijenim zemljama. Naprotiv, postupni izlazak iz depresije razvijenih zemalja praćen je redovito sve većom depresijom u »trećem svijetu«. ¹⁷ Iako se u razvijenom svijetu danas postižu pomalo zapažajni rezultati u izmirenju ekonomije i ekologije, općenito promatrano to je samo privid. Ekološki procesi se globalno i dalje zaoštavaju i to ne samo, kako se to često pretjerano naglašava, zbog seljenja tzv. »prljavih tehnologija« sa Sjevera na Jug, nego mnogo više zbog toga što su nerazvijene zemlje prisiljene da bjesomučno troše svoje ekološke resurse. Najbolji primjer za to je već prije spomenuto nesmiljeno uništavanje tropskih šuma. Očigledan je primjer u području rijeke Amazone.

Načelo neograničene zamjenljivosti moglo bi možda i biti djelatno, ali samo kada bi čovječanstvo pronašlo neograničen izvor jeftine energije. To zasigurno neće biti fosilna goriva, bez obzira na moguće pogreške u procjeni danas postojećih rezervi. No, u dalekoj budućnosti, ako se i dalje nastavi s današnjim ponašanjem, neće se više moći, ekonomski ili tehnički, proizvoditi fosilna goriva. Prije nego se to dogodi, vjeruju oni koji prihvaćaju načelo neograničene zamjenljivosti, pojavit će se prijelomni trenutak koji će uzrokovati nove, neograničene izvore jeftine energije. Taj neiscrpni izvor trebala bi ustvari stvoriti nuklearna energija dobivena procesom tzv. fuzije. Popularnim jezikom govoreći, to bi značilo replicirati na našoj planeti uvjete kakvi postoje u samom središtu Sunca. ¹⁸ Teorija nuklearne fuzije je silno uznapredovala i specijalisti tzv. plazme proučili su »posude« koje bi izdržavale solarne temperature i od sto milijuna Celzijevih stupnjeva, a koje su potrebne da bi došlo do procesa nuklearne fuzije. ¹⁹ No, ipak na mnoga pitanja, u svezi s ovim, još uvijek nije odgo-

17 U uvjetima krize intenzivira se proces tzv. »nejednake razmjene« koja nagoni siromašne zemlje da na svjetsko tržište bacaju u besćenje sve što imaju, čime se ubrzava proces preseljenja nacionalnog dohotka iz nerazvijenih u razvijene zemlje. Proces izlaska iz krize za razvijene uzrokuje sve dalji jaz između razvijenih i nerazvijenih.

18 Nuklearna fuzija se temelji na znanstvenom načelu da se oslobađa energija kada se jezgre tzv. lakih elemenata spajaju da bi tvorile novi teži element. To je suprotan proces od nuklearne fuzije, koja se danas kontrolirano rabi u miroljubive svrhe, a pri kojoj se oslobađa energija pri cijepanju jezgri. Tehnologija kontrolirane fuzije je još uvijek na stupnju »dokazivanja načela«.

19 Temperature od 100 milijuna stupnjeva Celzijevih nisu nedostižne današnjoj tehnici i postižu se u tzv. plinskoj plazmi (neutralna smjesa pozitivnih i negativnih iona). Problem dovoljno dugog održavanja plazme na potrebnoj temperaturi vezan je uz njezinu termičku izolaciju od stjenki »posude« u kojoj se nalazi. Naravno, za držanje plazme na okupu pri tako visokoj temperaturi ne dolaze u obzir nikakvi materijali, zato se plazma drži na okupu zapravo s magnetskim silama.

voreno. Izvodljivost kontrolirane fuzije još je uvijek u domeni špekulacija, a procjenjuje se da bi se to eventualno moglo dogoditi tek poslije 2040. godine.²⁰ Ne postoji čvrsta garancija da će taj proces proizvoditi jeftinu energiju bez obzira na obilnost goriva²¹ za fuziju koje ima na Zemlji u izobilju. Može se na kraju dogoditi da to bude mnogo, mnogo skuplji izvor energije ikada stvoren od čovjeka.

Dakle, stalan rast nikako ne može biti odgovor na svjetske gospodarske probleme. Bude li ekonomski razvoj napredovao, kao što je to bilo posljednjih stoljeća, on će na katastrofalan način zakrčiti put prema zdravoj budućnosti. Može se čak postaviti formula: razvoj pod svaku cijenu + konačna zemlja = samoubojstvo.²² Prijeko je potreban prijelaz iz privrede koja je orijentirana na porast k privredi koja je orijentirana na ravnotežu.²³ No, na žalost, nikakvo moralno nagovaranje i uvjeravanje neće promijeniti navike društva pokvarenoga pola stoljeća neobuzdanim konzumizmom. Konvencionalna ekonomija nije sve donedavno ni predviđala ozbiljno očuvanje energije i resursa, umjerenu redistribuciju dobara i prihoda, te ukidanje neobuzdanog konzumizma. Nije se, jednom rječju osvrtała na činjenicu da će sve što se dogodi danas utjecati i na sutrašnju ekonomiju.

Ako ne stalan ekonomski rast, a što onda čovječanstvu zapravo ostaje? Odgovor je ovaj: Ponajprije razvoj se ne smije shvaćati isključivo ekonomski, nego u cjelovitosti čovjeka.²⁴ To konkretno znači da solidarnim radom treba izgraditi dostojniji život koji će pomoći porastu dostojanstva i stvaralaštva svake pojedine osobe, njezinoj sposobnosti da odgovori vlastitom pozivu i, stoga, Božjem pozivu, koji je u njemu sadržan, jer na »vrhu razvitka stoji pravo-dužnost da se traži Bog, da se prizna i da se živi prema toj spoznaji.«²⁵ Zato se ekonomska djelatnost treba razvijati prema vlastitim metodama i zakonima u granicama moralnog reda tako da se ostvari Božji plan s čovjekom.²⁶ Treba težiti ekonomiji zajedništva i podjele dobara bilo na svjetskom, bilo na nacionalnom planu. Pravilno vođeni ekonomski sustav može trajati dulje vremena i pod uvjetima stagnacije. Navještaj rata ideologiji stalnog rasta ne znači protivljenje napretku.

20 *Energy and Nuclear Power planning in Developing Countries*, International Atomic Energy Agency (IAEA), Beč, 1985, str. 141.

21 Za gorivo će se koristiti deuterij koji se dobiva izdvajanjem iz vode i stoga je to zapravo nepotrošivo gorivo.

22 Martin Rock, *Futurologija i kršćanska etika*, Svesci, 30/1977, str. 23.

23 Eugen Drewermann, *Der todliche Fortschritt*, Verlag Pustet, Regensburg, 1986, (preuzeto iz Ante Kusić, *Nemesis anthropocosmica*, Crkva u svijetu, 3/1989, str. 203).

24 Ivan Pavao II. u enciklici *Sollicitudo rei socialis* br. 27,28.

25 Ivan Pavao II. u enciklici *Centesimus annus* br. 29.

26 Koncilski dokument »Gaudium et spes« br. 64.

Rješenje je u tzv. »održivom razvoju« (engl. sustainable development)²⁷ koji vodi brigu i o budućnosti. Svijet je na to upozoren vrlo jasno i od pape: »Današnje čovječanstvo, što se toga tiče, mora biti svjesno svojih dužnosti i zadataka prema budućim generacijama.«²⁸ O tome razmišlja i papa Pavao VI. u enciklici »Populorum progressio« iznoseći snažnu tvrdnju o ograničenosti izvora. Upotrebljavati te izvore s posvemašnjim gospodarenjem, bez ikakva obzira, kao da su oni neiscrpnj, ozbiljno dovođi u opasnost njihovo dalje postojanje ne samo za sadašnje naraštaje nego nadasve za buduće.²⁹ Ideju takvog razvoja zagovarali su već i mnogo ranije mnogi ekonomisti i filozofi. Tako je još g. 1952. izražena ideja da se treba odrediti »siguran minimalan standard očuvanja« kao bit politike u svezi s resursima.³⁰ Ekonomist Page³¹ zaključivao je da je očuvanje prilika i za buduće generacije ideja međugeneracijske pravde i zdravog razuma. Kriza konvencionalne ekonomije rodila je i nekoliko »hereza« koje također zastupaju na svoj način »održivi razvoj«. Jedna od važnijih »hereza« je tzv. bioekonomija.³² Pojam se odnosi na ekonomsko promišljanje koje ima svoju osnovu u radu Nicholas Georgescu-Roegenaa, koji ističe da je tzv. drugi zakon termodinamike osnovno počelo i za ekonomske aktivnosti, a ne samo za tehniku.³³ Osnovni pogled na svijet bioekonomista je taj da je ljudska vrsta dio većeg biosustava na Zemlji i stoga je konačno

27 U svakodnevnu uporabu pojam je uvela Svjetska komisija za okoliš i razvoj Ujedinjenih naroda (tzv. Bruntlandova komisija – World Commission on Environment and Development) u svom polugodišnjem izvještaju 1987. pod naslovom »Naša zajednička budućnost« (Our common future – World Development Report, 1992, The World Bank, Washington). Definicija pojma data od spomenute Komisije govori da je riječ o »zadovoljavanju potreba sadašnje generacije bez ugrožavanja potreba budućih generacija« (str. 43).

28 Ivan Pavao II. u enciklici *Centesimus annus* br. 37.

29 Preuzeto iz Marijan Bišup, *Ekološki problemi u dokumentima crkvenog učiteljstva* (objavljeno u »Ekologija« – Znanstveno-etičko-teološki upiti i obzori, FTI Družbe Isusove, Zagreb, 1991), str. 138.

30 Ciriacy-Wantry, *Resource Conservation: Economics and Policies*, University of California Press, Berkeley, 1952, str. 253.

31 Talbot Page, *Conservation and Economics Efficiency*, Johns Hopkins Press for Resources for the Future, Inc, Baltimore, 1977, str. 203.

32 John M. Gowdy, *Bioeconomics and post Keynesian economics: a search for common ground*, *Ecological Economics*, 3/1991, str. 77.

33 Postoje dva zakona termodinamike. Prvi zakon i Zakon o očuvanju materije, govore da energija, tj. materija ne mogu biti stvoreni ili uništeni, već samo mogu promijeniti oblik. To znači da kada se materijalni resursi uvedu u neki proces proizvodnje, ukupna masa ovih ulaza poslije proizvodnje ostaje neizmijenjena, tj. bit će jednaka konačnom proizvodu plus svi oblici otpada, uključujući i plinovite oblike. Drugi zakon termodinamike, Zakon entropije, govori da je slobodna i nevezana energija potrebna za neki rad nepovratno izgubljena kada je njezin potencijal iskorišten.

Tok energija-materija dobiven iz prirodnih resursa ima uzajamno djelovanje s biosferom i kreira probleme okoliša. To uzajamno djelovanje određeno je s nepromijenljivim zakonima termodinamike i očuvanja. Zakon o očuvanju i Prvi zakon termodina-

subjekt istih zakona i ograničenja kao i svi drugi oblici života. Promjene u prirodi zbivaju se prema strogo određenim zakonitostima, a u sklopu toga biosfera se razvija i djeluje kao integralni i samoregulirajući sustav. Najvažnija postavka u bioekonomiji je uvjerenje da postoje čvrsta fizikalna i prirodna ograničenja ekonomskog rasta. Budući da postoje ograničenja od okoliša u povećanju opskrbe dobrima, potrebno je usredotočiti se na smanjenje potrošnje.

Neograničeni rast u gospodarstvu nije u načelu zagovarao zapravo ni glasoviti Keynes.³⁴ Njegova opća ekonomska teorija je bila zapravo obrazloženje o snagama koje uzrokuje ekonomske stagnacije, tj. dao je obrazloženje kako ekonomski resursi u kapitalističkoj ekonomiji mogu biti stimulirani za ostvarenje pune zaposlenosti. Njegovo razmatranje bilo je namijenjeno stagnirajućoj ekonomiji s nedovoljno iskorištenim kapacitetima. Keynes je zamišljao budućnost društva u kojem će svatko moći postići udoban, ali ne i luksuzan životni standard. To sve zasigurno nije njegov potpuno otvoren i transparentan poziv za nekakvom stacionarnom ekonomijom, ali u najmanju ruku pokazuje da je Keynes bio mnogo osjetljiviji za problematiku ograničenja rasta nego mnogi njegovi sljedbenici, koji su uporno gradili vjeru u trajni rast.

Određene nade u svezi s ekološkom problematikom, a i općenito, budi sporazum s povjesnog sastanka predstavnika iz gotovo svih država naše planete održan 13. lipnja 1992. u Rio de Janeiru, gdje su sve zemlje sudionice potpisale dokument pod imenom »Agenda 21« u želji da spriječe »smrt zemaljske okoline«. ³⁵ Poseban naglasak u tom dokumentu, između mnogih akcija koje treba poduzeti, dat je i na održivi razvoj. *Agenda 21* je plan nade za budućnost ljudske obitelji. Odgovor čovječanstva na taj univerzalni izazov bio bi baština za buduće naraštaje. Poštovanje ove kolektivne odluke u nekoliko idućih godina neopozivo će odrediti budućni život na Zemlji. Volja, dakle, postoji, sada se samo očekuje i konkretno učinkovito djelovanje.

Najveći izazov našeg vremena je, dakle, kako naći praktičan način življenja u sadašnjosti koje neće istodobno ugroziti budućnost. Postoje dva ključna problema u praktičnom održivom razvoju. Prvi problem je kako zadovoljiti osnovne potrebe, uključujući potrebu za energijom, osobito za one siromašnije. Drugi je problem kako izaći na kraj s izazovima koje nameću društvene, socijalne i političke okolnosti, te ekonomija, tehnologija, okolina i očekivana »kvaliteta života«.

mike povezani su s problemom zagađivanja, a drugi zakon je povezan s apsolutnom oskudicom resursa.

34 H. Daly (Izdavač), *Economics, Ecology, Ethics, Freeman*, San Francisco, 1980, str. 27.

35 Daniel Sitarz (izdavač), *AGENDA 21 The Earth Summit Strategy to save our Planet*, Earth Press, Boulder, Colorado, 1993, (sintagma koja se rabi na puno mjesta u knjizi).

Mogu li se uopće države-narodi usmjeriti prema održivom razvoju? Takav bi pomak u ponašanju značio veliku društvenu promjenu usporedivu samo s dvije temeljne promjene u povijesti čovječanstva: s poljodjelskom revolucijom kasnoga neolitika, te s industrijskom revolucijom tijekom dva protekla stoljeća. Te dvije revolucije bile su postupne, spontane i u velike nesvjesno izvedene. Ova sadašnja, međutim, trebala bi biti potpuno svjesno provedena operacija vođena dalekovidnošću koju znanost pouzdano može osigurati. Čovječanstvo ustvari mora shvatiti da se svi ljudi nalaze u istom čamcu i da je potrebno kormilarenje prema održivom razvoju. Zemlja i njezina stvorenja ne mogu se smatrati kao vlasništvo čovječanstva i dar nekakve superprirode. Umjesto da vrši svoju ulogu Božjeg suradnika u djelu stvaranja, čovjek se stavlja na mjesto Boga te tako izaziva na kraju pobunu prirode koju više tiranizira nego njome vlada.³⁶ Čovjek tu stoji zapravo izvan prirode, koja je za njega pasivno igračko polje nad kojim on dominira, kontrolira i manipulira.

Stanje »prijelazne neodrživosti« je, dakle, danas još uvijek dominantno, a ima dva oblika. U nerazvijenim i zemljama u razvoju to je obilježeno razvojem bez obzira na cijenu koja se pritom plaća, tj. zagađivanjem i uništavanjem okoliša. U industrijskim zemljama taj je razvoj stvorio blagostanje i relativni komfor za jednu petinu čovječanstva, a među populacijom tih industrijaliziranih narodâ i svijest koja snažno podržava takav razvoj te vjeruje da je on gotovo univerzalan.

Iako se ljudski rod ne može vratiti održivoj ekonomiji svojih dalekih predaka, koji su tada tako živjeli silom prilika, ipak ne postoji razlog zašto se ne bi mogla kreirati ispravna ljudska svijest primjerena modernom dobu. Ta svijest trebala bi prije svega uključivati ova uvjerenja:

1. Ljudska vrsta je dio prirode. Njezina egzistencija ovisi o njezinoj sposobnosti uzimanja »hrane« iz konačnog prirodnog svijeta. Njezin opstanak ovisi o sposobnosti da se suzdrži od uništenja prirodnog sustava koji obnavlja ovaj svijet, a do kojeg dovodi filozofija stalnoga rasta. Za čovjekov opstanak bitna su dva čimbenika: potrošnja resursa za opstanak u gospodarskom smislu i moralni odnos prema očuvanju okoline za opstanak u fizičkom smislu.

2. Ekonomska aktivnost mora uzimati u obzir troškove zaštite okoliša.

3. Održavanje podnošljivih globalnih uvjeta okoline ovisi o održivom razvoju cijele ljudske obitelji.

Ta svijest neće biti tako lako i jednostavno dostignuta samo zato što su argumenti za nužnost promjene jaki ili zato što je alternativa koja prijete neugodna. Ekonomski sustav sam po sebi ne posjeduje kriterije koji bi dopuštali da ispravno razlikujemo nove i uzvišenije oblike zadovoljavanja

36 Ivan Pavao II. u enciklici *Centesimus annus* br. 37.

ljudskih potreba³⁷ Realna politika treba biti u činjenici da većina pojedinaca i organizacija mijenja ponašanje tek onda kada im je to u interesu, ili što time postižu neke pogodnosti ili pak zato što ih na to tjeraju konkretne sankcije. Da bi se promijenili sebični interesi, potrebne su tri stvari: Ponajprije, to je postojanje jasnog skupa konzistentnih moralnih vrijednosti koje trebaju jasno biti izražene. Dalje, potrebno je uspostaviti motivaciju koja će poduprijeti te vrijednosti. Napokon, treba osnovati ustanove koje će učinkovito primijeniti uspostavljene motivacije. Jasno je da inicijativa neće doći izravno od kompanija. Zato je prijeko potrebno i hitno veliko odgojno i kulturno djelo koje će obuhvatiti odgoj potrošača za odgovornu uporabu njihove sposobnosti izbora, oblikovanja visokog smisla odgovornosti među proizvođačima i, pogotovo, među profesionalcima masovnih komunikacija. Uza sve navedeno, potreban je zahvat javnih vlasti.³⁸ Imperativ čovječanstva mora biti izgradnja moralnog društva. To se može postići tako da se uvede proučavanje etike u sve faze obrazovnog sustava i ugradnja etičnih normi u sve razvojne, sociološke, tehnološke, ekološke i ekonomske programe.³⁹ No, na žalost, velika je opasnost da se ostane samo na apstraktnom mehanizmu.

Bilo bi vrlo pogrešno prihvaćati ideju, danas pomalo prisutnu, da je ulazak čovječanstva u svijet napredne tehnologije zapravo nesreća i da je jednak ulazu u svijet zla. Mnogi napadaju modernu tehnologiju govoreći da je stvorila mitove o svojoj moći, pa se stoga vjera u snagu te tehnologije prikazuje kao uzročni čimbenik u degradaciji okoline, jer »uspavljuje« čovječanstvo koje tretira prirodne procese s manje pozornosti nego što oni to zaslužuju.⁴⁰ Mit o tehnologiji je navodno ohrabrio društvo da se ponaša kao da je smisao našega doba zadobivanje kontrole nad okolišem i prirodom. To uzrokuje to da društvo današnjice vidi sve oko sebe kao »resurs«. Ti resursi pak »izazivaju« da ih se »napada« i eksploatira. Rezultat je dakle takav koncept napretka koji ima posljedicu uvođenje tehnološke kontrole u zamjenu za prirodne zakone.⁴¹

Međutim tehnologija ipak pripada srži ljudskoga bića, pa bi sprečavanje daljega njezinog razvitka bila ludost. Dapače, tehnologija je nešto potrebno i pozitivno. Činjenica je da je duhovno-moralni razvoj čovjeka zaostajao ne sustižući razvoj tehnoloških moći i mogućnosti, tj. humano nije održalo korak s tehnološkom stvarnošću. Manjak etične svijesti i osobne izgradnje učinio je da se ljudi s vremenom pomire s postojećim

37 Ivan Pavao II. u enciklici *Centesimus annus* br. 36.

38 Ivan Pavao II. u enciklici *Centesimus annus* br. 36.

39 Mirko Matić, *Energija i ekonomija*, nav. dj., str. 162.

40 D. Strong, *The technological subversion of environmental ethics*, *Research in Philosophy and Technology*, 12/1992, str. 33.

41 M. Heidegger, *The question concerning Technology and other Essays*, Harper and Row, New York, 1971, str. 14.

stanjem. Manjak etične svijesti temeljni je problem i izazov. No to ne znači da je zato potreban neki novi etični kodeks da bi se čovječanstvo ispravno odnosilo prema tehnološkom potencijalu. Sve se treba temeljiti na etici odgovornosti stvaralačke slobode i vjernosti s jasnim predodžbama o ciljevima i vrijednostima. To je odgovornost prema sebi, odgovornost prema drugima i odgovornost prema okolišu.⁴² Postoji put prema zdravijem čovjeku, prema zdravijem svijetu, a to je čovjekova katarza, tj. duhovno čišćenje i obraćenje.⁴³ Ljudska narav je sama po sebi sposobna i za odgovornost i za moralnost. U skladu sa svojim bićem ljudi su moralni subjekti. Bilo kakava kritika tehnologije i ekonomije treba biti u prvom redu kritika manjka moralnoga osjećaja odgovornosti. Ovdje bi se mogle upotrijebiti riječi poljskog pjesnika Mickiewicza : »Ne kažnjavaj beživotni mač već ruku koja njime upravlja.« Teza da čovječanstvo nije sposobno etično upravljati tehnološkim napretkom, koji je ono samo uspostavilo, koliko je pogrešna, toliko i opasna. Ne postoji nepremostivi ponor između moralnog i tehnološkog sadržaja. To, dakako ne znači da se baš svaka tehnologija mora uvijek i prihvatiti. Bilo bi, naravno, pogrešno odjednom iskočiti iz vlaka današnjeg tehničkog napretka.⁴⁴

Izvan svake je sumnje da čovječanstvo može postići mnogo više nego što je već postiglo. Ono je sposobno sebe nadmašiti, tj. kadro je umnogostručiti svoje znanje i mogućnosti. No, svaki medicinski, svaki tehnološki, svaki znanstveni, svaki gospodarski korak naprijed kreira istodobno i nove probleme. Ne postoji napredak za koji se ne plaća istodobno i račun: Ne postoji jedno pogodno rješenje za sva vremena i ništa se ne dešava bez određenih zastoja. Čovječanstvo može dakle učiniti više nego što je već postiglo, ali, istini za volju, može učiniti manje nego što treba za konačni uspjeh.

Kršćanska vjera bila je oduvijek svijesna oprečnosti ljudske egzistencije. S jedne strane govori se o čovjeku kao Božjoj slici koji na osnovi svog razuma i slobode aktivno sudjeluje u Božjem kreativnom djelu, a s druge strane govori se o čovjeku čiji je temeljni uspjeh spasenje koje nije njegovo vlastito nego Božje djelo (potreba milosti). Konačno savršenstvo stvari nije u ljudskim rukama. To karakterizira kršćanski realizam u djelovanju. On se razlikuje od fanatizma koji je u stalnoj opasnosti da postane žrtva snage svoje vlastite Utopije i koji želi već sada Nebo na zemlji. Taj realizam se razlikuje, nadalje i od fatalizma koji ravnodušno zapada u nove dekadentne teorije i koji se iscrpljuje sam u sebi. Razlikuje se i od tehnolo-

42 Valentin Pozaić (urednik), *Ekologija* (Znanstveno-etičko-teološki upiti i obzori), poglavlje Stjepan Baloban, *Suodgovornost za zaštitu čovjekove okoline*, FTI Družbe Isusove, Zagreb, 1991, str. 104.

43 Valentin Pozaić, *Ekologija*, *Obnovljeni život*, 4/1990, str. 250.

44 Ivan Koprek, *Ekološka kriza – izazov praktičnoj filozofiji*, *Obnovljeni život*, 1/1991, str. 34.

kratskih stavova jedne nepobitne vjere u napredak koji ne raspoznaje više konačnu potrebu za spasenjem. Kršćanski pristup svijetu i mogućnosti koje postoje u svijetu ostaju nasuprot svemu određeni prisebnošću i smislom za odgovornost koja bez straha prkosi prilikama i izazovima vremena, trpljenjem i senzibilnošću. To je odgovornost koja ne prisvaja bespravno sama sebi konačnu savršenost. Naš svijet nije isključen iz života; on ostaje obuhvaćen svojim »razlogom postojanja« i njegovim ciljem. Kreacija uživa punu Božju podršku. Iako je danas još uvijek razložno pitanje: »Može li svijet biti spašen?«, ipak ima razloga za optimizam. Rješenje za budućnost izrasti će iz nada i strahova ljudi, iz njihovih težnji za dobrobit njihove djece, iz njihovog vlastitog samopoštovanja, te iz njihovog nepuštavanja lošim stvarima. Pruža se nova šansa za naviještanje, ali i za crkveno samoostvarenje.

Razmatranje se može također završiti citatom:

»Nikakvo rješenje, kakvo nude susretljivi i filozofski ili teološki nauci, ne može čovjeka učiniti uistinu sretnim: samo križ slave uskrsloga Krista može njegovoj savjesti podariti mir, a njegovu životu spas.«⁴⁵

45 Ivan Pavao II. u enciklici »Veritatis splendor« (120).

ACCEPTABLE DEVELOPMENT – THE ONLY ALTERNATIVE FOR HUMANITY

Krešimir Cerovac

Summary

The aim of this paper is to draw attention to the necessity of realizing the so-called »acceptable /economic/ development«, a new concept elaborated in the past few years as an answer to the challenges of the actual type of development. Realization of the concept of acceptable development implicates certain radical social changes and represents a declaration of war against the ideology of continuous growth, which does not, however, signify opposition against human progress. The greatest challenge of our time is the search for a practicable way of living in the present without jeopardizing the future.

Modern technology is frequently being accused as the source of many evils in the world. It is true, as a matter of fact, that the spiritual and moral development of mankind has not kept abreast of the progress of technological achievements and possibilities. Therefore, the chief problem of the world today is a lack of ethical consciousness. No new ethical codex is needed in order to achieve an effective adaptation of mankind to technological potentials. Everything should be founded on the ethics of creative freedom and faith with clear notions of aims and values.

The paper presents the social teachings of the Church, i.e. the Papal Encyclic as the confirmation of the exposed opinions.